

De sublieme momenten en het sentiment daartussen

Een terugblik op Henk van Ulsen

door Jeroen Kummer

De foto op de volgende pagina is genomen op zondag 14 juni 2009. Die middag is in een etablissement aan de IJsselkade in Kampen mijn derde dichtbundel *Mythografie* gepresenteerd. Henk van Ulsen heeft bij die gelegenheid een lange, nogal complexe tekst uit het boekje voorgedragen. Het formele gedeelte van de presentatie is inmiddels achter de rug; we zijn bezig aan de nazit. Henk zegt iets grappigs, ik weet helaas niet meer wat; zo te zien is het iets met een enigszins vileine, mogelijk zelfs valse ondertoon. Ik moet er in elk geval smakelijk om lachen, zoveel is duidelijk. Het is niet méér dan een kiekje, natuurlijk, maar het beeld is mij dierbaar geworden - te meer nadat Henk, amper tien weken later, wat overhaast van het toneel verdween.

Hieronder probeer ik een persoonlijke, dus subjectieve terugblik te geven op Henk van Ulsen, in de hoop dat mijn arbitraire observaties een aanvulling of verscherping kunnen opleveren van het bestaande beeld van de kunstenaar.¹ Die subjectieve benadering maakt het onvermijdelijk dat in mijn verhaal het anekdotische en particuliere dominant aanwezig is. Als ik een persoonlijke kijk op iemand anders wil formuleren, ontkom ik er niet aan dat ik de helft van de tijd over mijzelf zit te praten.

Kennismaking

Henk van Ulsen heb ik leren kennen op dezelfde manier als honderdduizenden anderen: via de televisie. Er was een kinderserie op tv, ik moet een jaar of acht jaar zijn geweest, *De Vloek van Woestewolf* geheten, waarin Van Ulsen de hoofdrol speelde, dokter Kroch. (Het is een opvallend goeie serie, zoals ik een jaar of vijf geleden kon vaststellen, toen hij integraal op de buis werd herhaald. Van Ulsen staat naast een briljante Henk Molenberg - is er nog iemand die weet wie dat was? - en, ook al betreurd, Ton van Duinhoven.) Het verhaal was macaber, voor mijn tere ziel eigenlijk een tikkeltje

Zondag 14 juni 2009. Links Jeroen Kummer, rechts Henk van Ulsen. Foto: Hans Hollestelle.

te griezelig. Eén van de afleveringen eindigt ermee dat dokter Kroch ontdekt hoe zijn handen en armen zijn veranderd in wolfsklauwen. Ik weet nog dat dit beeld mij vele uren nachtrust heeft geroofd.

Uit mijn Wageningse knollentuin abrupt naar Kampen overgeplant, werd Henk van Ulsen een naam die bij ons thuis wel eens in het gesprek te pas kwam. Mijn pa was gemeentevorlichter en er werden door hem blijkbaar evenementen georganiseerd waarbij ook Henk van Ulsen een rol speelde. Mij interesseerden die dingen natuurlijk niet, verdiept als ik was in mijn knikers, mijn postzegels en schaakstellingen. Maar meneer Van Ulsen belde soms op uit Amsterdam. En mijn vader, die veel hield en veel wist van theater, sprak met respect over hem. De omgang tussen de twee was overigens terloops. Ik kan mij bijvoorbeeld niet heugen dat Henk ooit bij ons op bezoek is geweest.

Mijn persoonlijke kennismaking met Van Ulsen dateert van eind 2000. Toen in september van dat jaar mijn pa was komen te overlijden, liet hij een manuscript na - zo goed als voltooid, maar rommelig - over de Bovenkerk; het moest een boekje worden voor de zojuist opgerichte Stichting Behoud Bovenkerk. Aangezien ik inmiddels mijn boterhammetje verdiende als tekstredacteur, lag het voor de hand dat ik de kopij zou redigeren en persklaar

maken, wat ik, zo ver als mogelijk, dan ook heb gedaan. De presentatie van de publicatie zou geschieden tijdens een grote bijeenkomst in de Bovenkerk in december. Volgens mij was het een idee van Jacomien ten Hove om Henk van Ulsen uit te nodigen als één van de gastsprekers - het was een goed idee, het moet dus bijna wel van Jacky zijn geweest -, en Henk stemde toe.

Hoewel ik in het officiële programma geen noemenswaardige rol hoefde te spelen, stond ik die 20ste december 2000 stijf van de zenuwen, meteen al bij het wakker worden. Ik denk dat de spanningen van het ziek zijn en doodgaan van mijn pa, maandenlang onderdrukt, ineens hun tol begonnen te eisen. Met lood in de schoenen sleepte ik mij, drie kwartier vóór aanvang van de plechtigheid, naar de Bovenkerk, waar ik vlak na binnenkomst werd voorgesteld aan Henk van Ulsen. Duizelig en misselijk van de stress zag ik een meneer, klein van postuur, gesoigneerd gekleed, lachende, alerte oogopslag, de kalmte zelf. En wat ik nooit zal vergeten: Henk *bleef bij mij* staan, die drie kwartier totdat het programma begon, en hield mij aan de praat. Het was alsof hij voelde hoe verschrikkelijk ik ertegen opzag om alleen gelaten te worden en op drift te raken in de kolkende, murmelende mensenzee rondom. Hij begroette alle binnenkomende notabelen vriendelijk, en nam dan de draad van het gesprek met mij weer op. Zo kreeg ik een anker in de situatie. Wat er precies gezegd is, weet ik niet meer, maar deed ook niet ter zake. Ik bedaarde wat. Uiteindelijk zijn we naast elkaar gaan zitten op de voorste rij in het koor. Henks aandeel in de ceremonie was dat hij gedichten voorlas van Wim Ramaker, uit *Misschien gaan we de IJssel wel op*, de bundel die op initiatief van mijn vader tot stand is gekomen. Het was een mooie voordracht.

(Twee achtergronden bij dit verhaaltje. Als er over Henk geschreven wordt, gaat het nogal gauw over zijn egocentrisme, zijn berekening, zijn opportunisme in menselijke betrekkingen. Niet dat dat volstrekte onzin is, maar er was ook een *andere* Henk: iemand die bijzonder warm, aandachtig en juist vol invoeling kon zijn. En verder was dit optreden in de Bovenkerk natuurlijk een kleine, zoete wraak op de incidenten uit de jaren tachtig, toen de kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente tot twee keer toe weigerde de Bovenkerk open te stellen voor een opvoering van *Prediker*, respectievelijk *Job*. Zogenaamd omdat men geen vermenging wenste van bijbelse met profane stof, in werkelijkheid natuurlijk alleen omdat Van Ulsen als homo buiten de deur moest worden gehouden.)

Ik heb Henk de volgende dag opgebeld in Amsterdam, om hem te bedanken. 'Niks te danken.' Het contact was gelegd.

De felbegeerde biografie

Dat contact, incidenteel aanvankelijk, werd veel intensiever zodra Henk had besloten mij aan te wijzen als zijn biograaf. Van die gedachte was hij min of meer bezeten: er *moest* en zou een biografische publicatie over hem geschreven worden. Maar door wie? Toen Henk een oud artikel van mij over Ida Gerhardt in de *Kamper Almanak* had gelezen, was voor hem 1 plus 1 al heel snel 2: Jeroentje kon wel aardig schrijven; er moest een biografie over Henk van Ulsen komen; dus Jeroentje moest die biografie maar gaan maken. Zelf had ik ook wel oren naar het idee. Ik ben een beetje een theatergek, en dat leven van Henk leek me een interessant verhaal om te vertellen. Uitgeverij Waanders verleende ons audiëntie en toonde, voorzichtig, enige interesse. Ik mocht een synopsis gaan schrijven, met een overzicht van de beschikbare bronnen.

Om te beginnen wilde ik Henks privé-archief inventariseren. Zo kwam ik voor het eerst in zijn buitenhuis terecht, versholen aan de rand van Wezep, met uitzicht op een gazon, hoge bomen, eekhoorntjes die langs de takken dartelden, een oord waar ik dadelijk verliefd op werd. In de garage

Het buitenhuis in Wezep waar Henk van Ulsen regelmatig vertoefde. Het werd in 1961-1963 gebouwd voor zijn ouders, naar een ontwerp van architect Jan Rietveld, een zoon van de fameuze Gerrit. In 1994 werd het in opdracht van Henk van Ulsen verbouwd door Mart van Schijndel. Bij die gelegenheid werd een gevelsteen aangebracht.

bleek een enorme hoeveelheid materiaal bewaard te worden, lukraak weggestopt in dozen, koffers en plastic zakken. Daar heb ik, in drie of vier achtereenvolgende zaterdagen, samen met Henk een ordening in aangebracht. Die dagen hadden een vast verloop. Henk was een ochtendmens, dus ik zorgde dat ik tijdig in Wezep was, liefst rond de klok van tien. Koffie, en dan aan de slag. Er werd hard gewerkt: ik maakte een zak of doos leeg, hield Henk de verschillende items voor de neus - foto's, brieven, program-maboekjes, scripts met aantekeningen, krantenartikelen, recensies -, en noteerde in mijn notitieblok in trefwoorden wat hij erover te zeggen had, en wat de mogelijke relevantie voor de biografie kon zijn. Dat waren inspannende sessies, maar ook bijzonder plezierig, omdat er natuurlijk een stroom aan verhalen loskwam. Rond een uur of twee was het genoeg. Henk bereidde een lichte lunch, en er werd een flesje rosé ontkurkt. Het gesprek ging gewoon door, uitwaaiierend naar van alles en nog wat, maar steeds met kunst, theater en poëzie in het middelpunt. Meestal was het bij vieren als Henk mij met de auto terug naar Kampen bracht: steevast via het binnenweggetje langs Zalk, de IJssel, zijn geliefde ooievaarsnest.

Toen het privé-archief in kaart was gebracht, heb ik ook de collecties van het Theater Instituut Nederland in Amsterdam en het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid in Hilversum geïnspecteerd. De conclusie was duidelijk: het bronnenmateriaal was overvloedig rijk, ruimschoots voldoende als basis voor een publicatie. Ik maakte de synopsis voor het boek - Henk was er erg mee in zijn sas, weet ik nog -, en leverde die in bij Waanders. En toen werd het stil. Lange tijd is het idee van mijn biografie over Henk boven de markt blijven hangen, omdat de uitgever geen definitief ja, en ook geen definitief nee wilde zeggen. (Uiteindelijk zou het *nee* worden, omdat de financiering niet rondkwam.) Intussen begon Henk mij steeds meer in zijn leven te betrekken. Hij belde geregeld op, thuis, maar ook op mijn werk. 'Jeroen! Met Henk! Ben je in het *officium*?' (Bedoelende: op kantoor.) 'Ja, Henk, ik ben in het *officium*, maar dat hindert niet. Zeg het maar.' En dan kwam er een verhaal, vaak ook een vraag, een verzoek, een klusje dat gedaan moest worden. Er ontwikkelde zich tussen ons een bepaalde rolverdeling, waarbij aan mij de functie toekwam van assistent, praatpaal, onbezoldigd adviseur en duvelstoelager, iemand die je om een boodschap kon sturen, maar aan wie je ook een goeie mop kwijt kon. (Bij Henk was *de ander* altijd primair: publiek.) Hij waarschuwde mij als er een optreden op komst was dat mij mogelijk zou interesseren, haalde mij op met de auto, geregeld waren we samen op sjouw in den lande. Er werd iets van een vaderlijk soort

van genegenheid merkbaar, die Henk kennelijk voor mij had opgevat. 'Ik zeg niets over je gerook, Jeroen, je weet zelf *best* hoe slecht dat voor je is.' En langzamerhand gingen, over en weer, ook de privé-boeken open: mijn pocket, zijn foliant. Voor zover dat kon met Henk, werd er een vriendschap gesloten.

Vele wegen leiden naar Venetië

Dat het drama rondom de voorstelling *Dood in Venetië* uiteindelijk, in 2007, een *happy end* zou krijgen, had ik een jaar of vier eerder niet durven voorstellen. Om bij het begin te beginnen: er was een van oorsprong Engelse talige theatermonoloog, een bewerking van de novelle *Der Tod in Venedig* van Thomas Mann, en Henk wilde dat stuk met alle geweld op de planken brengen. Hij vroeg mij het script te lezen, zowel het Engels als de Nederlandse vertaling, die de productiemaatschappij inmiddels had laten maken. Die vertaling was heel behoorlijk, en de monoloog zelf leek mij een acceptabele comprimering van het oorspronkelijke verhaal, al vertoonde het werkstuk natuurlijk exact dezelfde weeffouten als het origineel. Ik ben niet zo dol op Mann, ik zal het maar eerlijk zeggen: de pompeuze humorloosheid van 's mans proza lust ik niet. En is die hele *Dood in Venetië* eigenlijk niet één langgerekte intellectualisering van een gegeven dat van zichzelf helemaal niets intellectueels heeft, maar zuiver affectief is, of zou moeten zijn?

Bij de productie ging het meteen al mis. Als regisseur had men Peter Oosthoek aangetrokken, en die stond erop dat Henk bij aanvang van de repetities de complete monoloog uit het hoofd zou kennen, een slordige anderhalf uur tekst. Ik vond dat een bizarre eis. Zelfs voor een acteur in de kracht van zijn leven zou het een enorme toer zijn geweest, voor iemand van in de zeventig was het godsonmogelijk. Monoloog is hoe dan ook één van de lastigste tekstvormen om uit het hoofd te leren: omdat er geen replieken zijn, heb je geen enkel houvast. Er zijn tegenwoordig handige hulpmiddelen voor een acteur met wankel tekstgeheugen: het zogeheten *oortje*, of de *autocue*, een systeem van verdekt opgestelde beeldschermen waarover het script meeloopt. Maar daar wilde Oosthoek niet van horen: *gekende tekst*, van a tot z, en anders ging het feest niet door. Henk, die eigenlijk liever toe wilde naar een soort leesvoorstelling, zwichtte voor die druk. De sfeer was verpest. Henk was erg gevoelig voor sfeer, en verdroeg slecht onderhuidse spanningen: hij is niet toevallig solo-kunstenaar geworden. Hij vertelde mij over de eerste ontmoeting met Oosthoek, maanden voordat

de repetities zouden beginnen. De man straalde niets dan een ijzige argwaan uit, een cadeautje dat Henk voor hem had meegenomen - een mooie kalender met foto's van Thomas Mann - werd zwijgend uitpakkt, zonder bedankje terzijde gelegd. Het waren details die Henk volledig van zijn stuk brachten. Intussen zat hij elke dag vanaf half zeven 's ochtends die tekst in het hoofd te stampen. (Het is dus *niet* waar dat Henk er met de pet naar gooide, zoals Oosthoek later zou beweren.) Maar het ging niet. De telefoontjes die ik kreeg werden steeds paniekeriger van teneur, Henks stemgeluid steeds doffer, wanhopiger. Ik maakte mij zorgen. Ik zag langzamerhand het rampscenario opdoemen dat Henk in een situatie werd gemanoeuvreerd waarin hij, voor de ogen van het publiek, zijn finale afgang zou beleven. De eerste repetities leken meer op zittingen van een tribunaal dan op het begin van een gezamenlijk creatief proces.

De afloop is bekend: Henk heeft de strijd gestaakt, de productie werd afgelast, de al volgeboekte tournee geannuleerd. Een debacle, dat nog werd verergerd doordat Henk, wat ik hem ten stelligste had ontraden, een vijfkoloms vraaggesprek aan *de Volkskrant* afgaf, waardoor het hele verhaal over zijn vermeende geheugenverlies op straat lag. Een eventuele tweede poging om tot een productie van de *Dood in Venetië* te komen, leek daarmee bij voorbaat kansloos. Maar daarin had ik mij vergist. Henk gaf gewoon niet op. Eerst liet hij door een specialist in het VU-ziekenhuis vaststellen dat er met zijn geestesvermogens niets bijzonders aan de hand was. En met dit medisch attest op zak bleef hij, achter de schermen, onvermoeibaar zoeken naar een mogelijkheid om de productie alsnog te realiseren.

In die tijd heb ik samen met Henk de tekst van de monoloog verscheidene malen regel voor regel doorgenomen. Zo had hij een keer een engagement om de Engelse versie voor te lezen in Frankrijk; mijn Engels is wel redelijk, ik zou hem helpen met de uitspraak van moeilijke woorden, en zo zaten we weer drie achtereenvolgende zaterdagen in Wezep. Al doende kwam het gesprek natuurlijk steeds op de vraag hoe een eventuele encensering eruit zou kunnen zien, en ik had duizenden ideeën: over het toneelbeeld, de belichting, geluidseffecten, muziekfragmenten. Henk zei een keer: 'Je hebt wel een goed gevoel voor dit soort dingen, je zou een prima regie-assistent zijn.' (Eén van de leukste complimentjes die ik ooit heb gekregen.)

In de loop van 2006 werd het menens. Er was een productiemaatschappij gevonden die bereid was de *Dood in Venetië* te brengen op de manier zoals Henk dat wilde: als leesvoorstelling. We namen de tekst nog eens door, nu de Nederlandse versie, en bij die gelegenheid ontdekte ik iets dat mij ver-

baasde: Henk was autoriteitsgevoelig, iets waar ikzelf absoluut geen last van heb. In de *Dood in Venetië* - zowel in het verhaal van Mann als in de monoloog - zit, vrij op het eind, een droomsequentie. De hoofdpersoon, Gustav Aschenbach, heeft een droom, een betekenisvolle, voorspellende droom. Ik was van mening dat die passage rücksichtslos geschrapt moest worden. Ten eerste omdat de truc van de voorspellende droom verteltechnisch gratis is: het is doorzichtig, het is *verlitteratuteld*, het ondermijnt alleen maar de geloofwaardigheid van de tekst, geen serieus kunstwerk moet zich tot dat niveau verlagen. Maar mijn belangrijkste argument was dramaturgisch van aard: de langzaam opgebouwde spanning in de monoloog wordt, vlak vóór de ontknoping, door het relaas over die droom compleet tenietgedaan. Henk reageerde geïrriteerd. Wat ik zei, dat mocht nou allemaal misschien wel waar wezen, maar Thomas Mann was een autoriteit, zelfs een héél erg grote autoriteit, daar kon je maar niet zomaar in gaan zitten schrappen. We hadden heftige debatten. Ik slaagde er niet in Henk te overtuigen, en besloot het dilemma over te laten aan degene bij wie het thuishoorde: de regisseur, Gijs de Lange. Maar toen ik begin 2007 een try-outvoering in Arnhem bezocht, deed het mij wel goed te constateren dat de droomsequentie uit het stuk verdwenen was. Los van het feit, dat ik zag dat de voorstelling stond als een huis. Op de avond van de 8ste mei 2007, Henks 80ste verjaardag, heeft hij in de Kamper Stadsgehoorzaal de *Dood in Venetië* gespeeld. De uitvoering, met aansluitend feestelijk samenzijn in de foyer, was een succes, en betekende het zoveelste hoogtepunt in Henks persoonlijke jubeljaar 2007. Naast de tournee met de monoloog - in de pers lovend ontvangen - was er de Voerman-tentoonstelling in museum De Fundatie, die wegens overweldigende publieke belangstelling geprolongeerd werd, de fraaie expositie van de eigen kunstcollectie in de Kamper synagoge, en de publicatie, dan toch, van een biografisch boekwerk, zij het geschreven door een auteur die niet door Henk was uitverkoren.

Een slopend verdriet

In de kleine tien jaar dat ik Henk heb gekend, speelde op de achtergrond steeds het verhaal van zijn relatie met de van oorsprong Marokkaanse kunstschilder Joessoef. (In andere bronnen staat zijn echte naam openlijk te lezen, maar omdat die naam er voor mijn doel niet toe doet, kies ik hier, discreetheidshalve, voor dit pseudoniem.) Joessoef was een *borderline* gestoorde persoonlijkheid, die leed aan een geheimzinnige epileptische

Henk van Ulsen, 25 maart 2009.
Foto: Henny Versteeg.

aandoening, opspelend vooral op die momenten dat hij niet in het middelpunt van de belangstelling stond. Wat erger was: Joessoef gebruikte drugs, en niet zo'n beetje ook, liefst in combinatie met sloten drank. Een jongeman, kortweg, om met een boog omheen te lopen, maar op Henk werkte hij als een magneet. De omgang was voor Henk een teistering. Uit de verte zag ik het enorme beslag dat Joessoef op hem legde: de constante tele-

foontjes, het voortdurende appel dat Joessoef deed op Henks aandacht (en zijn portemonnee), het gebekvecht, de scènes. Henk kon er zich niet los van maken. Hij praatte niet vaak over Joessoef, maar als dat toch gebeurde, probeerde ik met zachte hand duidelijk te maken, net als alle anderen die het goed met hem meenden, dat hij zich van Joessoef zou moeten distantiëren, dat deze relatie heilloos was, ruïneus zelfs. Tevergeefs. Kwam er in het holst van de nacht telefoon uit Antwerpen, waar meneer Joessoef in verwarde toestand op het politiebureau was vastgezet, dan stapte Henk prompt in de auto en haalde hem op.

De figuur van Joessoef had een zekere *glamour* aan zich, als je er gevoelig voor bent. Zijn schilderwerk, dat getuigde van authentiek talent, werd ontdekt door Rudi Fuchs, een kennis van Henk; prestigieuze tentoonstellingen volgden, in binnen- en buitenland; zelfs de Koningin - die een fijnontwikkelde smaak heeft, nu even afgezien van heur hoedjes - kocht werk van Joessoef aan, een feit waar Henk niet weinig trots op was. Ik denk dat ik in de eerste jaren de aard van de relatie verkeerd heb beoordeeld. Aanvankelijk meende ik dat het ging om ordinaire uitbuiting: gewoon een vorm van parasitair uitzuigen, met Henk als donerende partij. Maar de dynamiek was gecompliceerder, kreeg ik later in de gaten: meer een giftige symbiose. De verslaving was *wederzijds*, de twee waren aan elkaar gewaagd. In dat onophoudelijk gesteggel, getreiter en getouwtrek was een, blijkbaar bedwelmende, strijd gaande om de voorrang, om het hoogste woord, om de macht: wie was eigenlijk de sterkste, wie de belangrijkste - de gevierde, oudere acteur, of de aanstormende jonge kunstenaar? Ze gaven elkaar geen duimbreed toe. Het was een liefde, maar een liefde die zich alleen kon

uiten in de vorm van oorlog: *Who's Afraid of Virginia Woolf?*, dus, herschreven voor twee heren. En ik merkte dat Henk het opzocht: de heisa, het gedonderjaag, de melodrama's. Alles liever dan de verstilling van een alleenstaande bejaarde, leek hij te denken. Koste wat het kost, Joessoef bracht leven in de brouwerij.

Ergens in de loop van 2008 liepen de toestanden met Joessoef dusdanig uit de hand dat zelfs Henk er genoeg van kreeg. Er kwam een nieuw slot op de voordeur, het contact werd verbroken. Ik weet dat Henk vreselijk onder die scheiding heeft geleden. Joessoef stond soms midden in de nacht op de stoep te schreeuwen, tot genoegen van de omwonenden. Henks hart brak ervan. Ik had hem in die tijd een keer aan de telefoon, en hij vertelde dat hij overwoog Joessoef toch weer op te zoeken. 'Misschien moet je daar nog even mee wachten', zei ik zuinig. 'Misschien is de tijd daarvoor nog niet helemaal rijp. Als het moet uitdraaien op een verzoening tussen jullie tweeën, gebeurt dat heus vanzelf wel.' Het zou er niet van komen. Bewijzen laten zich zulke dingen nooit, maar ik ben er persoonlijk van overtuigd dat het verdriet om Joessoef - of hij nu aanwezig was, of juist gemist werd - Henk in de laatste jaren van zijn leven heeft gesloopt.

Een anekdotisch signalement

Kan ik nu, met mijn anekdotes en momentopnames, een signalement van Henk van Ulsen tekenen? Of liever nog: een psychogram? Wat waren eigenlijk onze raakvlakken? Henk was één en al theater. Ik heb altijd het idee gehad dat hij in het artistieke voornamelijk op zijn instinct en intuïtie afging. Anders gezegd: Henk was niet iemand die op een diepgravende, intellectuele manier reflecteerde op toneelkunst of op zijn vak. Hij zag iets, het stond hem aan, hij ging erin mee. Dat gold niet alleen voor zijn eigen repertoirekeuze: zijn bijbelse monologen, het *Dagboek van een gek*, de samenwerking met regisseur Ivo van Hove, het zijn stuk voor stuk keuzes die gemaakt werden op gevoel. Maar die open, intuïtieve houding stelde hem ook tot op hoge leeftijd in staat met onbevangen blik te kijken naar nieuwe dingen, naar moderne ontwikkelingen. Meer dan eens heb ik hem lovende woorden horen spreken over jongere, soms véél jongere collega's. Hij was niet vastgeroest in het eigen gelijk, hij fossiliseerde niet in de opvatting dat vroeger alles beter was, dat die jongelui van tegenwoordig maar wat aankloien.

Dat Henk één en al theater was, betekende dat hij in beginsel alles aanpakte. Voor Henk was geen publiek te klein: de onbenulligste presentatie,

opening, vernissage, Henk kwam opdraven. (Naast de intuïtieve had dit ook een zeer pragmatische kant: werk was geld, en de schoorsteen moest roken.) Henk had een hooggestemde opvatting van zijn vak, en dat betekende dat hij een optreden terdege prepareerde, vaak tot op de ochtend van het evenement zelf. Ik heb in de loop der jaren heel wat van die informele optredens - *schnabbels*, kun je ook zeggen - bijgewoond, en gemerkt dat Henk zelden of nooit op de automatische piloot koerste. Aan elke gelegenheid probeerde hij een eigen kleur te geven. Ook merkte ik dat die veelgeprezen stem van Henk een instrument was, dat hij letterlijk onder alle omstandigheden wist te bespelen. Ik heb hem een keer meegemaakt voor een onwillige, slecht geconcentreerde, rumoerige zaal in Leiden. In plaats dat hij harder en nadrukkelijker ging spreken (wat ik, als leek, waarschijnlijk zou hebben gedaan) liet Henk een vertraging in zijn stem komen, een weifelende, zachte toon. Binnen vijf minuten hing iedereen aan zijn lippen. Er was een grote ambachtelijkheid aan Henks kunstenaarschap.

Het instinctieve bepaalde volgens mij ook sterk Henks waardering voor andere vormen van kunst: literatuur bijvoorbeeld, of schilderwerk. Hij las het, hij zag het, het sprak hem aan - of niet. Als het ging om poëzie was Henks smaak verrassend conventioneel. Hij hield van een degelijk gemaakt gedicht, met een begin, een midden en een eind, netjes op rijm en met een heldere portee. Dan kom je al gauw uit bij Nijhoff, en Bloem, en Vasalis, en natuurlijk Ida Gerhardt, haar naam viel al even. Ida Gerhardt mag misschien een raakvlak tussen ons tweeën heten. Anders dan ikzelf hield Henk oprecht van Gerhardt. Wat bij mij een, lichtelijk griezelen, ontzag is, was bij Henk liefde. Die vergroeiheid met leven en werk van de dichteres, al in zijn jonge jaren ontstaan, hield hem tot het laatst toe in de ban. Er zijn prachtige voordrachten uit voortgekomen, deels, gelukkig, vastgelegd op film en dvd. En ongetwijfeld heeft Henk een soort ambassadeursrol voor Gerhardt gespeeld, en met zijn vele leesprogramma's bijgedragen aan de groeiende waardering voor haar werk. Maar ik kon me soms niet aan de indruk onttrekken dat Ida Gerhardt voor Henk ook een vorm van geborgenheid was, een veilige schuilplaats, waar hem niets kon overkomen. Ik heb hem een keer een bundeltje fotokopieën gegeven met poëzie van Kees Ouwens, een veel gevaarlijker, en wat mij betreft dus interessanter, dichter dan Ida Gerhardt ooit is geweest. Maar Henk kon die teksten niet door zijn keel krijgen. Hij herlas liever 'De akelei' - wel een heel goed vers, daar nou niet van.

Hoezeer ook beeldende kunst voor Henk een kwestie van instinct was, heb

Martin-Jan van Santen. Portret van Henk van Ulsen. Olieverf/chroomverf op paneel. 50 x 50 cm. 2009.
Collectie: Galerie Mooiman, Groningen.

ik, kort vóór zijn overlijden, uit een ooghoek kunnen observeren toen er contact ontstond met Martin-Jan van Santen, de in Kampen woonachtige schilder. Hij zag de portfolio met Martin-Jans werk, het beviel hem, hij zag dat het goed was, en hing weldra bij Martin-Jan aan de telefoon met het idee dat er een portret van hem geschilderd moest worden. Niet op basis van foto's, zoals Martin-Jan aanvankelijk dacht dat de bedoeling was, maar *geposeerd* en wel. Henk had er intuïtief blijkbaar vertrouwen in dat daar iets moois uit zou komen. De poseersessies zijn door de dood helaas doorkruist, maar Martin-Jan heeft postuum alsnog een portretkop van Henk gemaakt

die ik zeer geslaagd vind, ook omdat het een beeld toont dat ik in het echt menigmaal gezien heb: Henk is bezig aan een voordracht en wendt even zijn blik af. (Als je het oogcontact met het publiek kort verbreekt, stelt dat in staat de zaal opnieuw te *nemen*, zoals dat heet; het is een instrument om aan een voordracht ritme mee te geven.) Wanneer ik het hier heb over de instinctieve, gevoelsmatige manier waarop Henk in het artistieke te werk ging, sloot dat overigens bepaald niet uit dat hij geregeld doordachte, diepzinnige dingen over kunst zei. Ik herinner mij dat ik in het Rembrandtjaar 2006 de grote tentoonstelling in de Beurs van Berlage had bezocht, waar reproducties hingen van alle bekende Rembrandt-schilderijen. Ik vertelde hem daarover, en zei dat ik Rembrandt als *tekenaar* eigenlijk veel groter vind dan als schilder. 'Ja', beaamde Henk ogenblikkelijk. 'In die tekeningen zit de *hele* kunstenaar.' Ik vond dat een verbluffend beknopte samenvatting van wat ik ergens wel bedoelde, maar zelf op die manier nooit had bedacht.

Kampen was zeker een raakvlak tussen Henk en mij, al ben ik, als gezegd, niet een geboren en getogen Kampenaar: een innige liefde voor de stad hadden we gemeen. Henk kwam hier altijd terug, vooral op hoogtijdagen, als er iets te vieren viel. Het feest rondom zijn 80ste verjaardag noemde ik al, maar misschien minstens zo indrukwekkend was de manifestatie in de Koornmarktspoort bij Henks 75ste verjaring, toen er wekenlang een retrospectief werd geboden van een aantal van zijn solo-programma's, zoals *Prediker*, *Job*, *Psalmen* en *Louter Gerhard*t. Avond aan avond heb ik hem daar zien optreden, zien doen dus wat hij het liefste deed, en dat in de unieke ambiance van die poort, praktisch met uitzicht op zijn geboortehuis aan de Koornmarkt. Het was betoverend, voor het publiek, maar volgens mij ook voor Henk zelf. Kampen bleef in zijn denken en voelen onveranderlijk aanwezig. Aan de telefoon was hij geïnteresseerd als ik iets over de stad vertelde, wat er zo speelde, hij informeerde ook zelf naar bepaalde personen, ontwikkelingen, vooral op cultureel gebied. Iets wat ik nooit zal vergeten: ik liep een keer met Henk langs de Vloeddijk, en bij elk huis dat we passeerden bleef hij even staan en zei: 'Hier woonde familie Zus en Zo, een gezin met vier dochters.' Bij het volgende huis: 'Hier zat notaris Die en Die, een grote, statige man.' En het volgende: 'Hier tandarts Huppeldepup, met zijn zoontje Rik heb ik nog getennist.' En zo ging dat door, letterlijk bij elk huis waar we langskwamen wist hij, tot in detail, met naam en toenaam, de voormalige bewoners op te noemen. Zijn geheugen mocht hier en daar slijtageplekken vertonen, de plattegrond van het Kampen uit medio jaren dertig had Henk feilloos in de kop.

Ik verbeeld mij, maar nu kom ik echt op glad ijs, dat het belangrijkste raakvlak tussen Henk en mij een bepaalde mentaliteit is geweest, een levensinstelling. Henk had een geweldig vermogen - een talent, zo mogelijk nog groter dan zijn theatertalent - om te leven *in het ogenblik*, in de overgave aan het moment, en daar met volle teugen van te genieten. 'Pluk de dag' is nog teveel gezegd, eerder 'pluk het uur' of 'het kwartier' was het devies. Ik geloof niet dat Henk een gelukkig mens was, in de weidse, prozaïsche betekenis van dat woord, maar er woonde in hem een intense vatbaarheid voor de lyriek van het moment. En dat moment kon van alles zijn: het wegdromen bij een Voerman, de lectuur van een gedicht, muziek, een vriendschappelijk samenzijn, een onberispelijk verlopen voorstelling, een grap, twee ooiëvaars die in het voorjaar op hun nest zijn neergestreken. (Wellicht is dit de kern van *Prediker*, het boek dat Henk zo op het lijf geschreven was: geef aan de lyriek van het moment je onverdeelde aandacht, en vraag van het leven ook niet méér dan dat.) Ooit was ik met Henk in het Gotisch Huis in Kampen, hij had een tentoonstelling geopend, het drankje en het hapje gingen rond, hij stapt op mij af en zegt: 'Jeroen, weet je waar ik nou zo'n zin in heb? Een harinkje!' 'Och, dat kan geregeld worden, hoor', zei ik. 'Ga je mee?' En zo nam ik hem op sleeptouw, het was hoogzomer, naar het visrestaurant op het ponton in de IJssel, waar we aan dek gingen zitten, in de late namiddagzon, met uitzicht op het stadssilhouet, en waar we haring met uitjes en witte wijn bestelden, en lustig tegen elkaar op zaten te kwaken en te ginnegappen, met soms een zwijgen, Henk verstond ook de kunst te zwijgen. Het was maar een moment. Maar terwijl het gebeurde, beseft ik het sublieme ervan. Dat besef was gedeeld.

Laatste maanden

Het ouder worden is een sluipend proces: omdat het zo geleidelijk gaat, merk je het amper, niet bij jezelf, en al helemaal niet bij een ander. Natuurlijk zag ik aan kleine dingen wel dat de jaren voor Henk langzamerhand begonnen te tellen. Het autorijden, bijvoorbeeld, werd lastiger. Herhaaldelijk kreeg Henk te maken met roekeloos overstekende kilometerpaaltjes. En als hij 's avonds de wagen in de buurt van zijn huis had geparkeerd, wist hij de volgende ochtend niet meer waar. (Een invalidenparkeerplaats vlak vóór de deur bood tijdelijk soelaas; in het regelen van dit soort praktische zaken was hij verwonderlijk gehaaid.) Maar ik had in die laatste maanden helemaal niet het gevoel dat het met Henk bergafwaarts ging. Er waren nog volop plannen. Henk wilde met een nieuwe leesvoorstelling de planken op,

De verdrinking, naar een novelle van de Franse auteur Roger Martin du Gard. Hij vroeg mij de Nederlandse vertaling te becommentariëren (die tamelijk beroerd was) en las de tekst al zo nu en dan in kleine kring voor, bij Henk altijd de eerste opstap in de richting van een productie. De biografische publicatie uit 2007 voldeed Henk niet, mij ook niet. We spraken af dat ik een aanvulling zou schrijven, op basis van interviews; na de zomer zouden we met de gesprekken beginnen. Ook dacht hij erover een nieuw soloprogramma samen te stellen met poëzie van Ida Gerhardt. Naar aanleiding van dat idee ben ik een laatste keer naar Wezep gereisd, dat moet in mei 2009 zijn geweest. Ik vond dat er in een eventuele nieuwe Gerhardt-voorstelling ook eens plaats moest zijn voor een aantal minder bekende gedichten, naast de *evergreens* die Henk al honderdduizend keer had voorgedragen. In mijn exemplaar van de *Verzamelde gedichten* had ik memoblaadjes geplakt bij een stuk of dertig verzen die mij om de een of andere reden geschikt leken om, voor een theaterpubliek, een nieuw licht te werpen op de figuur van Ida Gerhardt. Een hele zaterdag lang hebben we daarover gesproken: bij elk van die dertig gedichten gaf ik mijn argumenten, Henk maakte aantekeningen, het was een bijzonder genoeglijke sessie. Eén moment, aan het eind van de middag, staat mij nog zeer scherp voor de geest. Juist in die tijd was toneellegende Ton Lutz overleden, en ik zei op een gegeven moment: ‘Gut, Henk, jij hebt toch ook vaak met Ton Lutz gewerkt? Wat was dat nou eigenlijk voor een man?’ ‘Bisschoppelijk’, antwoordde Henk droogjes. Ik moest daar vreselijk om lachen, omdat met dat ene woord letterlijk alles overbodig werd wat je er verder van zou willen zeggen. (Deze terugblik ben ik niet voor niets begonnen met de beschrijving van een lachbui. In de literatuur over Henk is dit een notie die ik maar al te vaak mis: hoe verschrikkelijk je met hem *lachen* kon.)

Medio juni was de presentatie van mijn dichtbundel, de foto heb ik laten zien. Die eigen versjesschrijverij van mij was iets waar Henk aanvankelijk gereserveerd op reageerde, pas in de loop der tijd begon hij wat te ontdoeien voor die dingen. Ik kreeg in dit verband nog wel een mooie opsteker, dat moet in juli zijn geweest. Er kwam telefoon, ik was op kantoor: ‘Jeroen! Met Henk! Hoe heet toch dat gedicht over die zwaan? Ik heb zitten zoeken, maar ik kan het *nergens* in je bundel terugvinden.’ ‘Dat heet: “Voltrekt er zich eigenlijk óóit nog iets buiten mij om?”’, zei ik. Henk begon te gniffelen, wat mij wel deugd deed, want die titel is deels inderdaad bedoeld om op de lachspieren te werken. En toen gaf hij aan dat er ook een paar gedichten van Ida Gerhardt zijn met een zwaan erin, en dat hij die in het nieuwe pro-

gramma misschien zou kunnen voordragen in combinatie met mijn zwaan. Ik wist niet goed wat ik daarop moest zeggen. Ik heb er maar een beetje overheen gepraat, hakkend van verlegenheid.

VOLTREKT ER ZICH EIGENLIJK ÓÓIT NOG IETS BUITEN MIJ OM?

de zwaan

die wiegde op de deining van de IJssel
en zich niets aantrok van het kielzog
waar een voorbijgestevend containerschip aan vastzat

noch van de bries die driftig sloeg op het watervlak
noch van de visser in het riet langs de oeverzoom
noch van de verkeersopstopping op de brug

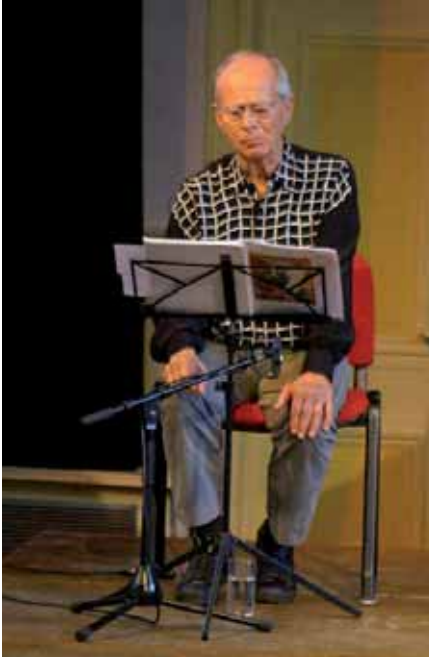
noch van het grazende vee in de uiterwaard
noch van het weezoet aroom dat de stroom afgaf
noch van de koepeling, topzwaar, van zomerlucht

of van het jongetje dat balancerende zich staande hield
op het laatste basaltblok aan de punt van de strekdam
of van het wemelende zonlicht dat weerkaatst werd op de kim

leek toch eventjes te suggereren
dat dit alles voorzegd
er óók geweest had kunnen zijn

zonder mij

De laatste keer dat ik Henk heb gezien was bij toeval, in de loop van augustus. Ik liep hem tegen het lijf onder de Cellebroederspoort, waar hij met een cameraploeg aan het werk was voor de stadswandeling van het Stedelijk Museum. (Een prachtige film is dat geworden, die het zou verdienen op landelijke televisie te worden uitgezonden: welke ambtenaar op de

Henk van Ulsen tijdens zijn laatste optreden, een uitvoering van *Prediker* op 23 augustus 2009 in huis Beaufort te Austerlitz.
Foto: Foto Marjoleine, Baarn.

afdeling Communicatie van de gemeente Kampen gaat ervoor zorgen dat dat ook inderdaad *gebeurt?*) Henk was blij verrast mij te zien, vertelde opgetogen over alle locaties waar hij die dag al was wezen filmen, overduidelijk helemaal in zijn element. Ik zei dat ik hem dan maar niet van zijn werk zou houden. We namen vrolijk afscheid.

Kort daarna viel dus het doek. In het weekend vóór zijn dood heeft Henk nog drie keer op het toneel gestaan met zijn geliefde *Prediker*; het waren grandioze voorstellingen, heb ik me laten vertellen. Maar aan elk tuinfeest komt een einde. Soms denk ik dat Henk zelf voor dit plotselinge overlijden zou hebben getekend, al had hij de termijn ongetwijfeld nog wat willen opschuiven. Er is hem misschien ook veel bespaard gebleven. Geestelijke aftake-

ling, voor iemand die zozeer in zijn hoofd leefde als Henk; afhankelijkheid, voor iemand die zo volstrekt autonoom functioneerde als hij, je moet er niet aan denken. Beter dan maar uit het vlees te worden weggenomen, eer de kwade dagen komen...

En is het leven er, met het heengaan van Henk, nu echt zoveel onhebbelijker, zoveel onuitstaanbaarder op geworden dan ik het toch al vond? Dat niet. Maar saaiër. Stukken saaiër.

Noten

1. Over leven en werk van Henk van Ulsen (1927-2009) is het nodige gepubliceerd, hier noem ik alleen Ineke Jungschleger, *Henk van Ulsen, solist*. (Amsterdam 2007) en Jaap van Gelderen, ‘... tot de volgende Kamper klap!’. *Kamper Almanak* (2010) 85-116. Verdere literatuur aldaar. Voor hun nuttige kanttekeningen bij de kladversie van mijn artikel dank ik Annelies Bossink, Mieke Koenen, Ditty Kummer-O’Connor, Juliette Maanicus, Jos Mooijweer, Marjon van Rootselaar, Martin-Jan van Santen en Ronald Schansman.